

FILIP GAŃCZAK

Instytut Pamięci Narodowej
ORCID: 0000-0003-3497-3903

KOŚCIÓŁ KATOLICKI W PRL 1980–1981 W DOKUMENTACH WŁADZ NRD

WPROWADZENIE

Odmienne polityka kościelna przyjęta po 1956 r. przez PZPR i Socjalistyczną Partię Jedności Niemiec (SED) niejednokrotnie prowadziła do tarć między Warszawą a wschodnim Berlinem. Jeszcze po wielu latach władze NRD wypominały PZPR rzekome błędy popełnione po śmierci Bolesława Bieruta: poluzowanie sojuszu ze Związkiem Sowieckim, odejście od kolektywizacji rolnictwa i właśnie złagodzenie polityki wobec Kościoła katolickiego¹.

Pozycja katolików w NRD była jednak nieporównanie słabsza niż w PRL². „Szacunkowo ocenia się, że [wschodnioniemiecki] Kościół [katolicki] liczy jedynie 1 mln wyznawców w porównaniu do kilku milionów protestantów³ – czytamy w notatce Departamentu I Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL ze stycznia 1980 r. Dodajmy, że NRD miała w tym czasie ponad 16,7 mln mieszkańców. Wysiłki na rzecz ateizacji społeczeństwa, podejmowane przez komunistów wschodnioniemieckich od lat czterdziestych XX w., okazały się dość skuteczne. „Wzorem dla SED [...] była polityka zwalczania Kościołów metodami zaczerpniętymi z ZSRR⁴ – pisał Janusz Ruskowski. Ernst-Alfred Jauch, w latach 1965–1985 kierownik biura Katolickiej Agencji Informacyjnej (KNA) w Berlinie, wyliczał środki stosowane przez władze NRD w ramach tej walki, takie jak propaganda antyklerykalna, wychowywanie młodzieży w duchu ateistycznym, wymuszanie udziału

¹ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (dalej: PA AA), MfAA, ZR 2611/87, Plan rozmowy Horsta Neubauera z Tadeuszem Grabskim w Warszawie, [1982 r.], b.p. [s. 1].

² Zob. np. A. Grajewski, *Kościół katolicki w PRL i NRD. Podobieństwa i różnice [w:] Przyjaźń nakazana? Stosunki między NRD i Polską w latach 1949–1990*, wyd. 2, red. B. Kerski i in., Wrocław 2009, s. 273–284.

³ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dalej: AIPN), 0449/46, t. 3, Notatka informacyjna dot. nowego podziału granic diecezji w NRD, Berlin, 10 I 1980 r., k. 10.

⁴ J. Ruskowski, *Kościół ewangelicki w NRD. Geneza i rozwój aktywności opozycyjnej w latach 1971–1989*, Poznań 1995, s. 35.

w *Jugendweihe* – świeckiej odmianie bierzmowania i konfirmacji, „aresztowania członków Kościoła, również księży, pod częściowo naciąganyymi zarzutami, aż do usuwania zaangażowanych chrześcijan z kierowniczych pozycji społecznych oraz z kluczowych zawodów”. Nie znaczy to, że relacje władza–Kościół były przez cały czas istnienia NRD równie złe. „Po okresach względnej współpracy następowały ostre starcia i walki, które z kolei ustępowały wysiłkom obu stron na rzecz wzajemnego porozumienia się”⁵ – zastrzegał Jauch.

W Polsce – ze względu na silną pozycję Kościoła i głębokie zakorzenienie katolicyzmu w społeczeństwie – kopiowanie wzorców sowieckich było trudniejsze. Władze PRL traktowały katolicyzm jako nieusuwalny składnik rzeczywistości społecznej. W okresach, gdy czuły się mniej pewnie, były szczególnie skłonne do koncesji na rzecz strony kościelnej. Tak działo się w 1956 r., gdy do władzy wracał Władysław Gomułka, i na początku lat siedemdziesiątych, gdy zastąpił go Edward Gierek. Podobnie było po sierpniu 1980 r. Partia komunistyczna, skonfrontowana z falą potężnego niezadowolenia społecznego, znów stała się wówczas bardziej skłonna do ustępstw. Rząd zobowiązał się do zapewnienia radiowej transmisji niedzielnej mszy. Zrezygnowano z poboru alumnów do wojska. Dużo chętniej niż dotychczas godzono się na budowę świątyń. Po kilkunastu latach przerwy wznowiła pracę Komisja Wspólna przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski⁶. Nie może dziwić, że tego rodzaju zmiany zostały dostrzeżone przez Berlin, który po Sierpniu przyglądał się wydarzeniom w PRL ze wzmoczoną uwagą.

STAN BADAŃ I CELE ARTYKUŁU

Zainteresowanie władz NRD polskim Kościołem nie było do tej pory przedmiotem szerszych badań naukowych. Jeśli nie liczyć przekrojowej publikacji Bernda Schäfera, obejmującej okres od lat pięćdziesiątych XX w. aż do 1989 r.⁷, zajmowano się raczej wąskim wycinkiem tej problematyki⁸. We wcześniejszych pracach sygnalizowałem, że już w drugiej połowie lat siedemdziesiątych Berlin zwracał uwagę na związki Kościoła

⁵ AIPN, 0449/46, t. 3, Opracowanie Ernsta-Alfreda Jaucha „NRD. Kościół i państwo po 30 latach” (tłumaczenie z języka niemieckiego), [po 18 X 1979 r.], k. 57–59. Por. Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), KC PZPR, XIA/1254, Opracowanie „Sytuacja społeczno-polityczna i gospodarcza oraz polityka zagraniczna NRD”, [1981 r.], k. 114, 117.

⁶ K. Michalski, *Działalność Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski 1980–1989*, Warszawa 2012, zwłaszcza s. 73–104. Szerzej o relacjach Kościoła katolickiego i władz PRL w czasie rewolucji Solidarności pisał ostatnio R. Łatka, *Episkopat Polski wobec stosunków państwo–Kościół i rzeczywistości społeczno-politycznej PRL 1970–1989*, Warszawa 2019, s. 399–488. Wcześniej ten temat podejmowali m.in. J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, Warszawa 2003, s. 419–471; A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, wyd. 2, Kraków 2006, s. 351–372.

⁷ B. Schäfer, *Grenzüberschreitende Kirchenpolitik. Die Kooperation von Staatsorganen der DDR und der VR Polen von den fünfziger Jahren bis 1989* [w:] W. Borodziej, J. Kochanowski, B. Schäfer, *Grenzen der Freundschaft. Zur Kooperation der Sicherheitsorgane der DDR und der Volksrepublik Polen zwischen 1956 und 1989*, Dresden 2000, s. 37–88. Por. J. Kochanowski, *Czujne, bratnie ucho*, „Polityka” 2002, nr 16 (2346), s. 76–78.

⁸ Zob. np. P. Raina, *Teczka Stasi księdza prałata Henryka Jankowskiego*, Pelplin 2002; T. Jaskułowski, *Przyjaźń, której nie było. Ministerstwo Bezpieczeństwa Państwowego NRD wobec MSW 1974–1990*, Warszawa 2014, s. 284–305 (podrozdz. „Kościoły i związki wyznaniowe”).

z opozycją demokratyczną w PRL, a w 1979 r. śledził pielgrzymkę Jana Pawła II do ojczyzny⁹. W okresie strajków sierpniowych ekipa Ericha Honeckera jeszcze baczniej przyglądała się polskiemu Kościołowi. „[Gospodarze] Z dużą uwagą obserwują stanowisko polskiej hierarchii kościelnej i papieża” – raportował 27 sierpnia 1980 r. Ryszard Karwicki z Ambasady PRL w Berlinie¹⁰. Wzmoczone zainteresowanie władz NRD postawą Kościoła katolickiego w Polsce utrzymywało się także w kolejnych miesiącach. W wytycznych Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego (MfS) NRD, przygotowanych w związku z centralną naradą planowaną na październik 1981 r., nakazywano „nadal podejmować zwiększone wysiłki na rzecz rozpoznania celów i aktywności kierownictwa polskiego Kościoła katolickiego we współdziałaniu z Watykanem”¹¹.

Cel niniejszej pracy stanowi pokazanie, jaka była wiedza władz NRD o polskim Kościele w latach 1980–1981. Postaram się też przeanalizować, jak oceniano w Berlinie ówczesną politykę polskiego Kościoła katolickiego i politykę kościelną PZPR, a także – jak w czasie rewolucji Solidarności strona wschodniemiecka postrzegała kolejnych prymasów Polski: Stefana Wyszyńskiego i Józefa Glempa. Zastanowię się ponadto, czy – względnie jak – formułowane oceny przekładały się na konkretne działania polityczne.

PODSTAWA ŹRÓDŁOWA

Podstawą niniejszego artykułu są wyniki kwerendy przeprowadzonej w archiwach niemieckich: Archiwum Federalnego Pełnomocnika ds. Akt Stasi (BStU) w Berlinie, Archiwum Politycznym Urzędu Spraw Zagranicznych (PA AA) w Berlinie, Archiwum Federalnym (BArch) w Berlinie i Archiwum Federalnym – Archiwum Wojskowym (BA-MA) we Fryburgu Bryzgowijskim. Analizie poddano materiały resortu bezpieczeństwa NRD, dokumenty dyplomatyczne, partyjne oraz sporządzane przez wywiad wojskowy.

MfS najczęściej – jak się wydaje – korzystało z danych ogólnodostępnych bądź uzyskanych w MSW PRL. Resort bezpieczeństwa NRD mógł też liczyć na pomoc innych służb bloku wschodniego, np. węgierskich¹². Sięgano także po własną agenturę. Jednym ze źródeł wiedzy MfS o sytuacji w polskim Kościele był tajny współpracownik „Hermann Schneider”, mający dostęp m.in. do ks. Henryka Jankowskiego¹³.

⁹ F. Gańczak, *Polski nie oddamy. Władze NRD wobec wydarzeń w PRL 1980–1981*, Warszawa 2017, s. 76–78; *idem*, *Pierwsza i druga pielgrzymka Jana Pawła II do Polski w dokumentach władz NRD* [w:] *Papieskie pielgrzymki w PRL*, red. W. Polak, J. Kufel, P. Ruchlewski, Gdańsk 2019, zwłaszcza s. 112–117.

¹⁰ Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych (dalej: AMSZ), ZD 29/82, w. 3, t. 17, Szyfrogram nr 2390/III Ryszarda Karwickiego do Mariana Dmochowskiego, Berlin, 27 VIII 1980 r., k. 214.

¹¹ M. Tantzsch, „Die Feinde des Sozialismus haben alle auf einem Sofa Platz”. *Die geheimdienstlichen Beziehungen der DDR zur Volksrepublik Polen*, „Deutschland Archiv” 2001, nr 2, s. 229.

¹² Zob. np. Bundesbeauftragter für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen DDR (dalej: BStU), MfS, HA XX/4, 462, Informacja organów bezpieczeństwa WRL o planach i ocenach USA i Watykanu dotyczących sytuacji w Polsce (tłumaczenie z języka rosyjskiego), Berlin, 24 VI 1981 r., k. 18–19. Dokument był przeznaczony dla wiceministrów Markusa Wolfa i Rudiego Mittiga oraz Wydziału X MfS.

¹³ Zob. np. P. Raina, *Teczka Stasi... passim*; F. Gańczak, *Agentura Stasi w PRL w czasach pierwszej „Solidarności”*. *Wstęp do dyskusji*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2017, nr 2 (30), s. 463.

Pozyskane materiały znajdowały później odzwierciedlenie w cotygodniowych ocenach sytuacji w PRL, przygotowywanych od czerwca 1981 r. przez Centralną Grupę ds. Analiz i Informacji (ZAIG) MfS i przeznaczonych dla kierownictwa resortu. Raporty doczekały się ostatnio wydania w języku polskim¹⁴, a nawet analizy statystycznej. Jeśli weźmiemy pod uwagę okres przed 13 grudnia, to tylko w dwóch tygodniowych ocenach ZAIG – z 14 i 21 września – znajdziemy osobny krótki rozdział poświęcony polskiemu Kościołowi katolickiemu (odpowiednio: „O dalszej aktywności kierownictwa Kościoła katolickiego” i „O aktywności Kościoła katolickiego”)¹⁵. Ogółem – jak wyliczył Tytus Jaskułowski – w raportach z drugiej połowy 1981 r. słowo „Kościół” występuje średnio 2,85 razy, tj. siedmio- lub ośmiokrotnie rzadziej niż Solidarność i PZPR. Przeciętnie raz w raporcie pojawia się prymas Józef Glemp (dla porównania: Wojciech Jaruzelski – 4,5 razy, a Lech Wałęsa – 2,8 razy)¹⁶.

Nie dysponujemy niestety podobną analizą statystyczną, jeśli chodzi o raporty Ambasady NRD w Warszawie. Także tam nieregularnie pojawiają się kilkustronicowe rozdziały o Kościele katolickim (np. „O aktualnej postawie Kościoła rzymskokatolickiego” z 19 marca 1981 r. i „Aktualne kwestie działalności Kościoła rzymskokatolickiego w PRL” z 28 maja tegoż roku). Raporty trafiały standardowo do centrali Ministerstwa Spraw Zagranicznych (MfAA) oraz do konsulatów generalnych NRD w Gdańsku, Szczecinie i we Wrocławiu. Rzeczywisty krąg odbiorców był jednak szerszy, niż wynikałoby to z oficjalnego rozdzielnika. W raportach tajnych służb cywilnych i wojskowych NRD można znaleźć fragmenty przepisane wprost z opracowań dyplomatycznych.

Tak jak resort bezpieczeństwa¹⁷, MfAA tłumaczyło na język niemiecki mniej i bardziej istotne dokumenty związane z polskim Kościołem¹⁸. Z czeskiego przełożono – pozyskane przez Ambasadę NRD w Pradze – opracowanie KC Komunistycznej Partii Czechosłowacji na temat Kościoła katolickiego w PRL¹⁹.

Korzystano także z pomocy instytucji zewnętrznych. Przykładem może być obszerny, 28-stronicowy raport Siegfrieda Wieczoraka „O stosunkach państwa i Kościoła w koncepcji teoretycznej PZPR i polskiego rządu”²⁰. Opracowanie powstało w marcu 1981 r.

¹⁴ T. Jaskułowski i in., *Raporty polskie Stasi 1981–1989*, t. 1: *W przededniu stanu wojennego. Czerwiec–grudzień 1981*, Szczecin–Warszawa 2020.

¹⁵ *Ibidem*, s. 251–252, 272–273. Dodatkowo w raporcie z 19 października znalazł się rozdział „O rozmowach ministra spraw zagranicznych Czyrka z papieżem” (s. 343–344).

¹⁶ T. Jaskułowski, *Obraz PRL w raportach tygodniowych Stasi w drugiej połowie 1981 r.* [w:] T. Jaskułowski i in., *Raporty polskie Stasi...*, t. 1, s. 35, 42.

¹⁷ Zob. np. BStU, MfS, HA II, 29507, Komunikat ze spotkania delegacji NSZZ „Solidarność” Regionu Mazowsze z kardynałem Stefanem Wyszyńskim w dn. 19 X 1980 r., W[arszawa], 20 X 1980 r., k. 64.

¹⁸ Zob. np. PA AA, MfAA, ZR 1438/84, Przemówienie prymasa Józefa Glempla w katedrze św. Jana Chrzciciela w Warszawie w dn. 6 I 1982 r. o godz. 18.00 (tłumaczenie na język niemiecki), b.p.

¹⁹ *Ibidem*, Pismo Helmuta Ziebart do Güntera Siebera, Praga, 9 III 1981 r., b.p.; *ibidem*, Opracowanie KC KPCz „Pozycja Kościoła rzymskokatolickiego i jego rola w aktualnym rozwoju sytuacji w PRL” (tłumaczenie na język niemiecki), [Praga], 10 II 1981 r., b.p. W dokumencie tym nazwano Kościół „bardzo doświadczonym przeciwnikiem” (s. 13).

²⁰ *Ibidem*, S. Wieczorrek, Raport „Zum Verhältnis von Staat und Kirche im theoretischen Konzept der PVAP und polnischen Regierung”, marzec 1981 r., b.p. Autor wytykał PZPR „zaniedbania i błędy w jej polityce kościel-

w Instytucie Stosunków Międzynarodowych (IIB) w Poczdamie-Babelsbergu. Miesiąc później zostało przekazane Wydziałowi Krajów Ościennych MfAA²¹.

Prócz materiałów ogólnodostępnych Ministerstwo Spraw Zagranicznych we wschodnim Berlinie było w stanie pozyskać – za pośrednictwem swej placówki w Warszawie – stenogramy posiedzeń wspomnianej Komisji Wspólnej²² czy wewnętrzne opracowania i dyrektywy episkopatu²³.

Krótsze wzmianki o Kościele katolickim znajdziemy w wielu szyfrogramach Ambasady NRD w PRL. Warto tu je odnotować z tego względu, że trafiały bezpośrednio do najważniejszych osób w partii i państwie, w tym do sekretarza generalnego KC SED Ericha Honeckera. Kwestie związane z polskim Kościołem pojawiały się ponadto w raportach Wydziału Kontaktów Międzynarodowych KC SED dla Biura Politycznego, a także – choć zwykle na drugim planie – w rozmaitych notatkach z rozmów prowadzonych przez Honeckera i innych przedstawicieli kierownictwa SED z działaczami PZPR (a niekiedy innych partii komunistycznych) i dyplomatami PRL.

Sytuacją w polskim Kościele interesował się również wywiad wojskowy NRD. Od sierpnia 1980 r. także on przygotowywał kilkunastonicowe raporty o wydarzeniach w PRL, trafiające m.in. na biurko gen. Fritza Streletza, wiceministra obrony narodowej i zarazem szefa Sztabu Głównego Narodowej Armii Ludowej. Nie stosowano w nich wyraźnego podziału tematycznego. Informacje o Kościele występują tam nieregularnie i są rozproszone. Te, które uznano za szczególnie istotne, z sekretariatu ministra obrony Heinza Hoffmanna trafiały wprost do Honeckera.

W wymienionych wschodnioniemieckich opracowaniach brak charakterystycznego alarmistycznego tonu, w jakim w kręgach władz NRD pisano wówczas o sytuacji w PRL, w tym choćby w PZPR, Solidarności i gospodarce²⁴. Nie znaczy to jednak, że w Berlinie lekceważono zagrożenie ze strony Kościoła dla monopolu władzy PZPR, a nawet SED. Jan Hoesch, kierownik Wydziału Prawnego w Stałym Przedstawicielstwie RFN w NRD, raportował, powołując się na „źródło z SED”, „że »półsojusz« partii i Kościoła i wzmocniona pozycja Kościoła katolickiego w Polsce są tutaj [tj. w NRD] odbierane jako bardzo niepokojące. Z jednej strony stoją za tym obawy o dalsze rozmiękczenie ideologiczne w Polsce, z drugiej o oddziaływanie w charakterze wzorca dla Kościołów w NRD. Z tego wynika dla SED konieczność, by jeszcze silniej przeciwdziałać wszelkim tendencjom politycznym tutejszych Kościołów”²⁵.

nej”, takie jak choćby brak konsekwentnej propagandy ateistycznej, tolerowanie Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego i licznej prasy katolickiej.

²¹ *Ibidem*, Pismo [Wolfganga] Sprzętego do kierownika Wydziału Krajów Ościennych MfAA [Klaus Steinhofera], Poczdam, 13 IV 1981 r., b.p.

²² Zob. np. *ibidem*, Relacja z posiedzenia Komisji Wspólnej przedstawicieli rządu i episkopatu w dn. 10 I 1981 r. (tłumaczenie na język niemiecki), b.p.; *ibidem*, Raport z posiedzenia Komisji Wspólnej przedstawicieli rządu i episkopatu w dn. 15 V 1981 r. (tłumaczenie na język niemiecki), Warszawa, 2 IX 1981 r., b.p.

²³ *Ibidem*, Pismo Horsta Neubauera do Herberta Krolikowskiego, Warszawa, 28 I 1982 r., b.p.; *ibidem*, Opracowanie Episkopatu Polski „Ocena sytuacji” (tłumaczenie na język niemiecki), 8 I 1982 r., b.p.; *ibidem*, Opracowanie Episkopatu Polski „Tezy do rozmów [z władzami PRL]”, 8 I 1982 r., b.p.

²⁴ Zob. np. F. Gańczak, *Polski nie oddamy... passim*.

²⁵ PA AA, AV 24.046, Szyfrogram Stałego Przedstawicielstwa RFN w NRD „Stanowisko w raporcie Biura Politycznego na XIII Plenum KC [SED]”, [Berlin], 29 XII 1980 r., b.p.

W dokumentach wschodnioniemieckich przykładów tak bezpośredniego łączenia sytuacji w Polsce z postawą Kościołów w NRD znajdziemy skądinąd niewiele. Być może dlatego, że w latach 1980–1981 kierownictwo Kościoła ewangelickiego w NRD, zainteresowane utrzymaniem poprawnych stosunków z władzami, zasadniczo zachowało obojętność na wydarzenia w PRL²⁶, nawet jeśli ze strony niektórych pastorów zdarzały się gesty solidarności z polskim społeczeństwem²⁷.

KOŚCIÓŁ W POLSCE WOBEC SIERPANIA

W maju 1980 r. ZAIG MfS pisała jeszcze, że Kościół katolicki pod kierownictwem prymasa Wyszyńskiego kontynuuje politykę „ograniczonej współpracy” z władzą, widząc w tej metodzie najskuteczniejszy sposób na realizację „uzgodnionego z Watykanem” celu długofalowego poszerzenia wpływów społecznych i politycznych w Polsce. Zarazem znaczący przedstawiciele episkopatu mieli wykorzystywać każdą sposobność, by podkopywać zaufanie między społeczeństwem a władzą. Jako przykład podano publiczne – „przed tysiącami wiernych” – poruszanie przez prymasa tematu trudnej sytuacji zaopatrzeniowej w PRL²⁸.

Wybuch fali strajków latem 1980 r. zrodził pytanie o postawę Kościoła. Wywiad wojskowy NRD już 19 sierpnia 1980 r. zwracał uwagę na msze odprawiane przez księży w strajkujących zakładach²⁹. Trzydziestego sierpnia alarmowano, że Kościół coraz jawniej wspiera cele polityczne „sił antysocjalistycznych”. Dowodem miał być komunikat z wcześniejszego o kilka dni posiedzenia Rady Głównej Episkopatu Polski³⁰. W dokumencie domagano się uznania rozmaitych praw obywatelskich, a pośrednio poparto również najważniejszy postulat strajkujących, dotyczący utworzenia niezależnych związków zawodowych³¹.

Ambasada NRD w Warszawie z uwagą śledziła reakcje na jasnogórskie kazanie kard Wyszyńskiego z 26 sierpnia, w którym prymas apelował do poczucia odpowiedzialności i nie poparł jednoznacznie postulatów strajkujących³². Po kilku dniach placówka musiała jednak przyznać, że nie było ono „w stanie zapobiec [...] wytworzeniu się sytuacji przypominającej strajk generalny”³³.

²⁶ M. Kubina, M. Wilke, *Współodpowiedzialność w Niemczech lub „kamyczki mozaikowe”*. Polska 1980/81, „Wiadomości Historyczne”, I–II 1996, nr 1, s. 3–4.

²⁷ A. Kobus, *Niemiecka Republika Demokratyczna wobec polskiego kryzysu lat 1980–1981. Reakcja ośrodków decyzyjnych, kościołów i struktur dysydenckich*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2012, t. 13, s. 195–196.

²⁸ BStU, MfS, ZAIG, 7386, Informacja o aktualnej sytuacji i aktywności sił antysocjalistycznych w PRL, maj 1980 r., k. 20.

²⁹ Bundesarchiv-Militärarchiv (dalej: BA-MA), DVW 1/32674c, Informacja nr 2/80 Zarządu Wywiadu Sztabu Głównego NVA o rozwoju sytuacji w PRL, [Berlin], 19 VIII 1980 r., k. 9.

³⁰ *Ibidem*, Informacja nr 12/80 Zarządu Wywiadu Sztabu Głównego NVA o rozwoju sytuacji w PRL, [Berlin], 30 VIII 1980 r., k. 53–54.

³¹ Komunikat z posiedzenia Rady Głównej Episkopatu Polski, Warszawa, 27 VIII 1980 r. [w:] P. Raina, *Kościół w Polsce 1981–1984*, Londyn 1985, s. 142–144.

³² Bundesarchiv (dalej: BArch), DY/30/11578, Szyfrogram Güntera Siebera do Ericha Honeckera i innych, Warszawa, 26 VIII 1980 r., k. 17; *ibidem*, Szyfrogram Güntera Siebera do Ericha Honeckera i innych, Warszawa, 27 VIII 1980 r., k. 20; *ibidem*, Szyfrogram Güntera Siebera do Ericha Honeckera i innych, Warszawa, 28 VIII 1980 r., k. 22.

³³ Opracowanie Güntera Siebera „Polityczna ewolucja PRL między IV i V plenum KC PZPR i sytuacja w dn. 31 VIII 1980 r.”, Warszawa, 31 VIII 1980 r. [w:] „Hart und kompromißlos durchgreifen”. Die SED contra Polen

W szyfrogramach i obszerniejszych opracowaniach ambasady brak głębszej analizy, jak porozumienia sierpniowe władz PRL ze strajkującymi wpłyną na sytuację i postawę Kościoła w PRL. Nieco zdezorientowany, ale i zaniepokojony Hermann Axen, członek Biura Politycznego KC SED odpowiedzialny za sprawy międzynarodowe, dopytywał 12 września 1980 r. goszczącego w Berlinie Andrzeja Żabińskiego z kierownictwa PZPR: „Jak można ocenić stanowisko Kościoła katolickiego? Słyszeliśmy wystąpienia Wyszyńskiego [...], w których można znaleźć takie słowa, jak: pluralizm, wolność myśli, ideologii itd., jak również żądanie, by partia nie kierowała sama gospodarką”. Axen najwyraźniej nie zadowolił się wcześniejszym wyjaśnieniem Żabińskiego, że w czasie strajków sierpniowych „Kościół katolicki zachował się, ogólnie rzecz biorąc, bardzo odpowiedzialnie”³⁴.

W późniejszym, wspomnianym już, raporcie poczdamskiego Instytutu Studiów Międzynarodowych znajdujemy przeciwną tezę, że do eskalacji sytuacji w PRL od połowy 1980 r. – a więc także w okresie Sierpnia – doszło „przy znaczącym wsparciu i bezpośrednim współudziale” Kościoła³⁵. Klaus Steinhof, kierownik Wydziału Krajów Ościennych MfAA, uznał to opracowanie za „bardzo pozytywne i wartościowe”. Jego kopię przesłał Ambasadzie NRD w Warszawie oraz zaproponował, by dalsze egzemplarze trafiły do „właściwych towarzyszy w KC” i do Sekretariatu Stanu ds. Kościelnych³⁶ – odpowiednika PRL-owskiego Urzędu do Spraw Wyznań. Można zatem przyjąć, że tego rodzaju raporty kształtowały myślenie wysokich rangą urzędników wschodnioniemieckich o polskim Kościele w znacznie większym stopniu niż zapewnienia działaczy PZPR, że panują nad sytuacją.

CELE KOŚCIOŁA PO SIERPNIU

Uwazde władz NRD nie mogła umknąć rosnąca rola Kościoła katolickiego w Polsce posierpniowej. W Berlinie przypisywano mu wręcz „olbrzymi wpływ”³⁷ i pozycję „silniejszą niż kiedykolwiek wcześniej”³⁸. Pisano o „rozległej klerikalizacji PRL”³⁹, myśląc ją niekiedy z ożywieniem religijnym. W jednym z raportów MfS z jesieni 1980 r. stawiano

1980/81: *Geheimakten der SED-Führung über die Unterdrückung der polnischen Demokratiebewegung*, red. M. Kubina, M. Wilke, współpr. R. Gutsche, Berlin 1995, s. 54; *Przed i po 13 grudnia. Państwa bloku wschodniego wobec kryzysu w PRL 1980–1982*, t. 1: *Sierpień 1980 – marzec 1981*, wybór i oprac. Ł. Kamiński, Warszawa 2006, s. 25.

³⁴ Notatka z rozmów Andrzeja Żabińskiego z Hermannem Axenem na temat sytuacji w PRL, Berlin, 12 IX 1980 r. [w:] „*Hart und kompromißlos durchgreifen*”..., s. 58, 61–62; *Przed i po 13 grudnia*..., t. 1, s. 47, 49.

³⁵ PA AA, MfAA, ZR 1438/84, S. Wiczorrek, Raport „Zum Verhältnis von Staat und Kirche...”, marzec 1981 r., b.p. [s. 6].

³⁶ *Ibidem*, Pismo [Klaus] Steinhofera do [Wolfganga] Sprätogo, [Berlin], 29 IV 1981 r., b.p.

³⁷ Analiza „Rozwój wydarzeń w PRL od VI Zjazdu PZPR” (fragment), Berlin, [przed 30 IX 1980 r.] [w:] „*Hart und kompromißlos durchgreifen*”..., s. 88; *Przed i po 13 grudnia*..., t. 1, s. 93. Dokument powstał w Wydziale Kontaktów Międzynarodowych KC SED.

³⁸ PA AA, MfAA, ZR 1438/84, Opracowanie „Aktualne tendencje w postawie Kościoła katolickiego w PRL”, [luty lub marzec 1981 r.], b.p.

³⁹ „Sytuacja i perspektywy” – analiza rozwoju wydarzeń w PRL, Berlin, [przed 28 V 1981 r.] [w:] „*Hart und kompromißlos durchgreifen*”..., s. 290; *Przed i po 13 grudnia*..., t. 2: *Kwiecień 1981 – grudzień 1982*, Warszawa 2007, s. 48. Michael Kubina i Manfred Wilke przypuszczają, że analiza powstała w MfS.

teżę, że w Polsce istnieją już trzy ośrodki władzy: partia, Solidarność i kler z „wielkim potencjałem antysocjalistycznym”⁴⁰.

„Polski Kościół katolicki kontynuuje swoją taktykę stopniowej erozji władzy socjalistycznej w PRL przy unikaniu otwartych walk o władzę” – czytamy w raporcie wywiadu wojskowego NRD z początku kwietnia 1981 r.⁴¹

Kościół – tłumaczono w innym opracowaniu – ma świadomość, że nie jest możliwe obalenie porządku socjalistycznego w Polsce ani wyprowadzenie PRL z Układu Warszawskiego. W Berlinie oceniano, że w tej sytuacji duchowieństwo jest zainteresowane tym, by państwo zachowało tyle władzy administracyjnej, ile jest konieczne do utrzymania porządku publicznego i niezakłóconego rozwoju gospodarczego⁴².

Wydział Kontaktów Międzynarodowych KC SED uznawał, że Kościół dąży przede wszystkim do zachowania uzyskanej pozycji, ale też do dalszych ustępstw ze strony władz: zgody na powrót religii do szkół, budowy kolejnych świątyń i poprawy możliwości kształcenia alumnów. W Berlinie nie wykluczano, że episkopat może być też zainteresowany utworzeniem partii chadeckiej⁴³.

Hierarchom kościelnym chodziło także o ewolucyjne poszerzanie sfery wolności. Ambasada NRD w Warszawie pisała w tym kontekście o „stopniowych reformach prowadzących do pluralizmu”⁴⁴. Miało to dotyczyć m.in. szkoły, organizacji młodzieżowych i polityki kadrowej. W dokumentach władz NRD podkreślano z niepokojem, że postulaty Kościoła nie spotkały się ze zdecydowanym odrzuceniem ze strony państwa, lecz miały się stać przedmiotem rozmów⁴⁵.

Wskazywano na to, że Kościół katolicki w PRL chce odzyskać prawa utracone po 1945 r.⁴⁶ i otrzymać prawo głosu podczas podejmowania zasadniczych decyzji w sprawach społeczno-politycznych⁴⁷. Władze NRD obawiały się, że doprowadzi to do znacznej klerykałizacji życia publicznego w PRL i pozbawi państwo charakteru ateistycznego⁴⁸. ZAIG ostrzegała wręcz, że celem długofalowym Kościoła jest obalenie komunizmu w Polsce⁴⁹.

⁴⁰ BStU, MfS, HA II/10, 228, Raport „O kontrrewolucyjnych wydarzeniach i rozwoju sytuacji, organizacjach i siłach w PRL”, [po 10 XI 1980 r.], k. 20.

⁴¹ BA-MA, DVW 1/32674c, Informacja Zarządu Wywiadu MfNV o aktualnej sytuacji w PRL, [Berlin], 4 IV 1981 r., godz. 4.00, k. 158.

⁴² PA AA, MfAA, ZR 1438/84, Opracowanie „Aktualne tendencje w postawie Kościoła katolickiego w PRL”, [luty lub marzec 1981 r.], b.p.

⁴³ BArch, DY/30/11587, Raport dla Biura Politycznego KC SED o sytuacji w PRL w przededniu VI Plenum KC PZPR, Berlin, 26 XI 1981 r., k. 218. Dokument powstał w Wydziale Kontaktów Międzynarodowych KC SED.

⁴⁴ PA AA, MfAA, B 4.047, Raport informacyjny nr 15/80 Ambasady NRD, Warszawa, 6 XI 1980 r., b.p. [s. 8–10]. Inny egzemplarz: *ibidem*, ZR 1438/84, Raport „O postawie Kościoła rzymskokatolickiego i o stosunkach państwo – Kościół”, b.p. [s. 8–10].

⁴⁵ *Ibidem*, B 4.046, Raport informacyjny nr 5/81 Ambasady NRD, Warszawa, 19 III 1981 r., b.p. [s. 12–13]; BA-MA, DVW 1/32674c, Informacja Zarządu Wywiadu MfNV o aktualnej sytuacji w PRL, [Berlin], 3 IV 1981 r., godz. 4.00, k. 148.

⁴⁶ PA AA, MfAA, ZR 1438/84, Opracowanie „Aktualne tendencje w postawie Kościoła katolickiego w PRL”, [luty lub marzec 1981 r.], b.p.

⁴⁷ *Ibidem*, Opracowanie Ambasady NRD w Warszawie i Wydziału Krajów Ościennych MfAA „Działania Kościoła katolickiego w PRL”, 15 IV 1981 r., b.p.

⁴⁸ *Ibidem*, Opracowanie „Aktualne tendencje w postawie Kościoła katolickiego w PRL”, [luty lub marzec 1981 r.], b.p.

⁴⁹ Tygodniowa ocena aktualnych wydarzeń w PRL, Berlin, 7 XII 1981 r., [w:] T. Jaskułowski i in., *Raporty polskie Stasi...*, t. 1, s. 463.

KOŚCIÓŁ – SOJUSZNIK SOLIDARNOŚCI

„Kościół katolicki [w PRL] reprezentuje bardzo znaczącą siłę opozycyjną”⁵⁰ – czytamy w analizie Wydziału Kontaktów Międzynarodowych KC SED z września 1980 r.

W późniejszych dokumentach władz NRD silnie – i przesadnie, jak pokazują najnowsze ustalenia naukowe⁵¹ – akcentowano sojusz Kościoła i nowo powstałych niezależnych związków zawodowych. „Kierownictwo Kościoła katolickiego Polski staje coraz wyraźniej po stronie związku zawodowego »Solidarność«”⁵² – pisał w połowie listopada 1980 r. wywiad wojskowy NRD. Potwierdzeniem tej tezy miała być styczniowa wizyta delegacji Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność” w Watykanie. „Kościół jawnie stoi za »Solidarnością«. Wizyta Wałęsy w Watykanie ma to podkreślić i jeszcze bardziej połączyć te siły”⁵³ – oceniano.

I Krajowy Zjazd Delegatów NSZZ „Solidarność” z września i października 1981 r. pogłębił przekonanie władz NRD o sojuszu Kościoła katolickiego z nowym ruchem związkowym. ZAIG pisała wprost, że Kościół mocno zaangażował się na rzecz zjazdu. „Otwarcie demonstrowano ścisłą współpracę obu stron”⁵⁴ – czytamy w jednym z cotygodniowych raportów. Wskazywano zarazem na to, że episkopat otwarcie wspiera żądania Solidarności w kwestii dostępu do środków masowego przekazu⁵⁵. Wywiad wojskowy NRD podsumowywał, że współpraca Kościoła i Solidarności została znacząco wzmocniona. Jej celami miały być zwiększenie wpływów „sił kontrrewolucyjnych” i jednocześnie ich ochrona⁵⁶.

„Hermann Schneider” zauważał, że episkopat w pełni wspierał Solidarność, ale jego sympatie były po stronie umiarkowanego skrzydła Związku, skupionego wokół Wałęsy⁵⁷. W KC SED dostrzegano, że przez Wałęsę Kościół starał się wpływać łagodząco na społeczeństwo, wzywając do spokoju i porządku⁵⁸. Berlin – liczący na zdecydowaną rozprawę władz PRL z Solidarnością – nie mógł życzyć powodzenia tego rodzaju wysiłkom i idei „porozumienia narodowego”. Starano się więc raczej podkreślać zagrożenia płynące ze strony Kościoła katolickiego. Erich Mückenberger, przewodniczący Centralnej Komisji Kontroli Partyjnej SED, mówił Stanisławowi Wrońskiemu, przewodniczącemu

⁵⁰ Analiza „Rozwój wydarzeń w PRL od VI Zjazdu PZPR” (fragment), Berlin, [przed 30 IX 1980 r.] [w:] „*Hart und kompromißlos durchgreifen*”..., s. 88; *Przed i po 13 grudnia*..., t. 1, s. 93.

⁵¹ R. Łatka, *Episkopat Polski*..., s. 488 i wcześniejsze.

⁵² BA-MA, DVW 1/32674c, Informacja nr 16/80 Zarządu Wywiadu Sztabu Głównego NVA o rozwoju sytuacji w PRL, [Berlin], 17 XI 1980 r., k. 72.

⁵³ BStU, MiS, HA II, 29507, Informacja [MfAA] o sytuacji wewnętrznej w Polsce, [Berlin], 15 I 1981 r., k. 78.

⁵⁴ Tygodniowa ocena aktualnych wydarzeń w PRL, Berlin, 14 IX 1981 r. [w:] T. Jaskułowski i in., *Raporty polskie Stasi*..., t. 1, s. 248.

⁵⁵ Tygodniowa ocena aktualnych wydarzeń w PRL, Berlin, 21 IX 1981 r. [w:] T. Jaskułowski i in., *Raporty polskie Stasi*..., t. 1, s. 273.

⁵⁶ BA-MA, DVW 1/32668a, Meldunek wywiadowczy nr 211/81 Zarządu Wywiadu Sztabu Głównego NVA, [Berlin], 10 IX 1981 r., k. 80.

⁵⁷ Raport „Hermann Schneidera” z podróży do PRL w dn. 3–7 VII 1981 r., Berlin, 7 VII 1981 r. [w:] P. Raina, *Teczka Stasi*..., s. 78 i n.

⁵⁸ BArch, DY/30/11587, Raport dla Biura Politycznego KC SED o sytuacji w PRL w przededniu VI Plenum KC PZPR, Berlin, 26 XI 1981 r., k. 218.

Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej, że rolę Kościoła w Polsce ocenia negatywnie, bo ten popiera Solidarność, a duchowni angażują się w działalność „ugrupowań antysocjalistycznych”⁵⁹. W szyfrogramie z 10 grudnia 1981 r. Horst Neubauer, ambasador NRD w Warszawie, pisał do Honeckera i innych osób z kierownictwa: „Kościół [w Polsce] orientuje się obecnie silniej na »Solidarność« i demonstruje pewne odejście od współpracy z rządem”⁶⁰. Taka ocena wydaje się zbyt jednostronna, zwłaszcza w świetle najnowszych badań naukowych. Rafał Łatka swój podrozdział o stosunku Kościoła katolickiego do Solidarności w latach 1980–1981 zatytułował wymownie: „Między dystansem a poparciem niektórych postulatów”⁶¹.

KOŚCIÓŁ JAKO POŚREDNIK

Nie znaczy to, że w dokumentach wschodnioniemieckich nie sposób znaleźć trafnych ocen postawy polskiego Kościoła. Konsulat Generalny NRD w Gdańsku celnie podsumowywał, że Kościół demonstruje bliski związek z Solidarnością, a zarazem stara się przeciwdziałać konfrontacji⁶². Ambasada NRD w Warszawie informowała centralę, że episkopat stara się zapobiegać zaostrzeniu sytuacji, gdyż wychodzi z założenia, że nie ma szans na zmianę stosunku sił w Europie. Słusznie przewidywano, że w razie rysującej się konfrontacji Kościół nawoływałby do spokoju i porządku⁶³.

Władze NRD odnotowywały wysiłki mediacyjne Kościoła, podejmowane w okresie tzw. kryzysu rejestracyjnego jesienią 1980 r.⁶⁴, kryzysu bydgoskiego w marcu następnego roku⁶⁵, a także bezpośrednio przed wprowadzeniem stanu wojennego – od listopadowego „spotkania trzech” Jaruzelski–Wałęsa–Glemp⁶⁶ aż po grudniowe listy prymasa do premiera PRL i przewodniczącego Solidarności⁶⁷.

„Kościół nie chce narazić swojej pozycji”⁶⁸ – zauważał sekretarz generalny KC SED Honecker. W Berlinie tłumaczono sobie, że konfrontacja państwa z Kościołem mogłaby

⁵⁹ Szyfrogram nr 2479/IV z Ambasady PRL do MSZ, Berlin, 1 XII 1981 r. [w:] *Przed i po 13 grudnia...*, t. 2, s. 380.

⁶⁰ BAArch, DY/30/11588, Szyfrogram Horsta Neubauera do Ericha Honeckera i innych, Warszawa, 10 XII 1981 r., k. 15. Inny egzemplarz: BStU, MfS, SdM, 1175, k. 260.

⁶¹ R. Łatka, *Episkopat Polski...*, s. 413.

⁶² PA AA, MfAA, ZR 1383/82, Raport informacyjny Konsulatu Generalnego NRD, Gdańsk, 24 IX 1981 r., b.p. [s. 5–6].

⁶³ *Ibidem*, B 4.047, Raport informacyjny nr 15/80 Ambasady NRD, Warszawa, 6 XI 1980 r., b.p. [s. 8–10]. Inny egzemplarz: *ibidem*, ZR 1438/84, Raport „O postawie Kościoła rzymskokatolickiego i o stosunkach państwo – Kościół”, b.p. [s. 8–10].

⁶⁴ *Ibidem*, ZR 1703/90, Opracowanie „O sytuacji w PRL – listopad 1980 r.”, [po 10 XI 1980 r.], b.p. [s. 7]. Chodzi o okres poprzedzający rejestrację NSZZ „Solidarność” przez Sąd Najwyższy w Warszawie.

⁶⁵ BStU, MfS, ZAIG, 11585, Informacja dzienna MfAA nr 60 z 25 III 1981 r., k. 136. Mowa o czasie, gdy Solidarność groziła strajkiem generalnym.

⁶⁶ Zob. np. BA-MA, DVW 1/32668b, Meldunek wywiadowczy nr 264/81 Zarządu Wywiadu Sztabu Głównego NVA, [Berlin], 12 XI 1981 r., k. 83. Chodzi o spotkanie z 4 XI 1981 r.

⁶⁷ Tygodniowa ocena aktualnych wydarzeń w PRL, Berlin, 14 XII 1981 r. [w:] T. Jaskułowski i in., *Raporty polskie Stasi...*, t. 1, s. 471. Szerzej o tych listach pisze R. Łatka, *Episkopat Polski...*, s. 483–484.

⁶⁸ Notatka z rozmowy Ericha Honeckera z Georgesem Marchais'm w dn. 2 I 1981 r. (fragmenty) [w:] *„Hart und compromiflos durchgreifen”...*, s. 209.

oznaczać ograniczenie wpływów tego ostatniego, dlatego księża przyjęli rolę pośrednika między władzą a Solidarnością⁶⁹. Gotowość Kościoła do uczestnictwa – wraz z rządem i Związkiem – w projektowanej jesienią 1981 r. Radzie Porozumienia Narodowego interpretowano jako chęć zinstytucjonalizowania tej roli rozjemcy⁷⁰.

Jednocześnie – zauważano – autorytet Kościoła częściowo wynika z jego opozycji wobec władzy. Przypominano, że Kościół poparł rozmaite postulaty Solidarności, a prymas Wyszyński kilkakrotnie spotkał się z Wałęsą⁷¹.

KOŚCIÓŁ A WŁADZA

Ambasada NRD podkreślała zarazem, że o poparcie episkopatu zabiegają nie tylko nowo powstały NSZZ „Solidarność” i „wszystkie grupy antysocjalistyczne”, lecz także kierownictwo partyjno-państwowe. Dowodem na pogłębienie kontaktów władz z Kościołem miało być choćby spotkanie Stanisława Kani, nowego I sekretarza KC PZPR, z prymasem Wyszyńskim w październiku 1980 r.⁷²

Ambasada i Wydział Krajów Ościennych MfAA dostrzegali, że władze PRL próbują wykorzystać autorytet Kościoła do zapewnienia porządku i spokoju. W konsekwencji – prognozowano – są gotowe zrezygnować z ideologicznej rozprawy z Kościołem i poczynić istotne ustępstwa polityczne⁷³. Powołanie Jerzego Ozdowskiego, związanego ze środowiskiem świeckich katolików, na stanowisko wicepremiera PRL wywiad wojskowy NRD uznał za „widoczną cenę za wynegocjowane ustępstwa ze strony Kościoła”⁷⁴.

Goszcząc w NRD w lutym 1981 r., Kania przyznał, że umiarkowane stanowisko Wyszyńskiego pozwala władzom PRL „widzieć go w pewnej sytuacji jako taktyczną sojusznika”⁷⁵. Berlin był jednak przeciwny daleko idącym kompromisom. Jesienią 1981 r. minister bezpieczeństwa państwowego Erich Mielke pouczał gen. Stanisława Zaczekowskiego, wiceministra spraw wewnętrznych PRL: „Kościół ma swoje określone zamiary”. Szef MfS ostrzegł, że wykorzystywanie Kościoła do podreperowania autorytetu

⁶⁹ BA-MA, DVW 1/32674c, Informacja Zarządu Wywiadu MfNV o aktualnej sytuacji w PRL, [Berlin], 4 IV 1981 r., godz. 4.00, k. 158–159.

⁷⁰ Tygodniowa ocena aktualnych wydarzeń w PRL, Berlin, 30 XI 1981 r. [w:] T. Jaskułowski i in., *Raporty polskie Stasi...*, t. 1, s. 436. Idea Rady Porozumienia Narodowego, forsowana w tym czasie przez władze PRL, okazała się parawanem maskującym przygotowania do wprowadzenia stanu wojennego.

⁷¹ PA AA, MfAA, B 4.047, Raport informacyjny nr 15/80 Ambasady NRD, Warszawa, 6 XI 1980 r., b.p. [s. 8–10]. Inny egzemplarz: *ibidem*, ZR 1438/84, Raport „O postawie Kościoła rzymskokatolickiego i o stosunkach państwo – Kościół”, b.p. [s. 8–10].

⁷² PA AA, MfAA, B 4.047, Raport informacyjny nr 15/80 Ambasady NRD, Warszawa, 6 XI 1980 r., b.p. [s. 8–10]. Inny egzemplarz: *ibidem*, ZR 1438/84, Raport „O postawie Kościoła rzymskokatolickiego i o stosunkach państwo – Kościół”, b.p. [s. 8–10].

⁷³ *ibidem*, ZR 1438/84, Opracowanie „Aktualne tendencje w postawie Kościoła katolickiego w PRL”, [luty lub marzec 1981 r.], b.p.

⁷⁴ BA-MA, DVW 1/32674c, Informacja nr 18/80 Zarządu Wywiadu Sztabu Głównego NVA o rozwoju sytuacji w PRL, [Berlin], 26 XI 1980 r., k. 83–84.

⁷⁵ Notatka z rozmowy Ericha Honeckera ze Stanisławem Kanią w dn. 17 II 1981 r. w Hubertusstock, Berlin, 17 II 1981 r. [w:] *„Hart und kompromißlos durchgreifen”...*, s. 242. Por. AAN, KC PZPR, LXXVI/585, dok. 37, Tezy do rozmów Stanisława Kani z Erichem Honeckerem, Warszawa, listopad 1980 r., b.p. [s. 4–5].

władzy może doprowadzić do tego, „że zostanie wzmocniony jego autorytet, a nie autorytet partii i rządu”⁷⁶.

Skuteczność takich apeli była znikoma. Poczdamski IIB przyznawał bezradnie, że przeorientowanie – czytaj: zaostrenie – polityki kościelnej władz PRL nie jest ani widoczne, ani prawdopodobne⁷⁷. Berlin nie miał narzędzi, by to zmienić, zwłaszcza że dla Kremla, z którego stanowiskiem liczone się w kierownictwie PZPR o wiele bardziej, sprawa nie była priorytetem. Podczas moskiewskiej narady przywódców państw Układu Warszawskiego w grudniu 1980 r. sekretarz generalny KC KPZS Leonid Breżniew przestrzegał wręcz, „że starcie z Kościołem tylko pogorszyłyby sytuację” w Polsce⁷⁸. Przyjęcie podobnego założenia przez liderów PZPR oznaczało brak ofensywy antykościelnej.

Dla strony wschodniemieckiej bodaj jeszcze większym rozczarowaniem były przejawy „zmiękczenia ideologicznego” w PRL-owskim obozie władzy. Zwracano uwagę na znaczny odsetek katolików w PZPR⁷⁹. IIB utyskiwał, że od członków tej partii nie wymaga się „zdecydowanej postawy światopoglądowej”, a więc pozwala im się praktykować wiarę⁸⁰. Władzom PRL zarzucano także udział w „religijnej histerii”, która miała się rozpętać w kraju w związku z pogarszającym się stanem zdrowia prymasa Wyszyńskiego i zamachem na Jana Pawła II w maju 1981 r. Ambasada NRD zauważyła, że telegramy do papieża z życzeniami powrotu do zdrowia podpisali m.in. I sekretarz KC PZPR, przewodniczący Rady Państwa i prezes Rady Ministrów⁸¹. Gdy nowym ministrem spraw wewnętrznych PRL został Czesław Kiszczak, ZAIG nie omieszkała odnotować, że jego żona „uczęszcza do kościoła”, on zaś „temu nie przeciwdziała”⁸². Wicepremierowi Mieczysławowi Rakowskiemu wytknięto z kolei, że jeszcze jako redaktor naczelny „Polityki” chwalił poszukiwanie przez PZPR „punktów stycznych” z Kościołem katolickim⁸³.

KOŚCIÓŁ A KSS „KOR”

Jeden z takich punktów stycznych stanowiła – w pewnym stopniu – nieufność do opozycyjnego środowiska Komitetu Samoobrony Społecznej „KOR”. Jaruzelski podkreślał po latach, że władze PRL i Kościół były zgodne „w krytycznej ocenie działalności

⁷⁶ BStU, MfS, Abt. X, 1914, Notatka z rozmowy Ericha Mielkego ze Stanisławem Zaczekowskim w dn. 5 XI 1981 r. w Berlinie, [Berlin, 5 XI 1981 r.], k. 11.

⁷⁷ PA AA, MfAA, ZR 1438/84, S. Wieczorrek, Raport „Zum Verhältnis von Staat und Kirche...”, marzec 1981 r., b.p. [s. 28].

⁷⁸ Stenogram ze spotkania przywódców państw członkowskich Układu Warszawskiego, Moskwa, 5 XII 1980 r. [w:] „Hart und kompromißlos durchgreifen”..., s. 193; *Przed i po 13 grudnia...*, t. 1, s. 279. W spotkaniu uczestniczyła m.in. delegacja NRD z Honeckerem na czele.

⁷⁹ PA AA, MfAA, ZR 1438/84, Opracowanie „Aktualne tendencje w postawie Kościoła katolickiego w PRL”, [luty lub marzec 1981 r.], b.p.

⁸⁰ *Ibidem*, S. Wieczorrek, Raport „Zum Verhältnis von Staat und Kirche...”, marzec 1981 r., b.p. [s. 12].

⁸¹ *Ibidem*, B 4.046, Raport informacyjny nr 9/81 Ambasady NRD, Warszawa, 28 V 1981 r., b.p. [s. 1–2]. Inny egzemplarz: *ibidem*, ZR 1438/84, Opracowanie Ambasady NRD w Warszawie „Aktualne kwestie działania Kościoła rzymskokatolickiego w PRL”, 28 V 1981 r., b.p. [s. 1–2].

⁸² Tygodniowa ocena aktualnych wydarzeń w PRL, Berlin, 27 VII 1981 r. [w:] T. Jaskułowski i in., *Raporty polskie Stasi...*, t. 1, s. 173.

⁸³ PA AA, MfAA, ZR 1438/84, S. Wieczorrek, Raport „Zum Verhältnis von Staat und Kirche...”, marzec 1981 r., b.p. [s. 21].

KOR”⁸⁴. Potwierdzają to liczne wypowiedzi oraz zapiski prymasa Wyszyńskiego i innych hierarchów z lat 1980–1981⁸⁵.

W Berlinie już jesienią 1980 r. odnotowano tarcia na linii episkopat–KSS „KOR”. „Kościół niewzruszenie wychodzi z założenia, że polityczne nurty KOR i innych organizacji antysocjalistycznych nie mogą zaoferować gwarancji zachowania katolicyzmu w Polsce”⁸⁶ – czytamy w ówczesnym opracowaniu, które zachowało się w materiałach MfAA. Także później wskazywano na pogłębiające się różnice między KSS „KOR” a episkopatem. Ich przyczyny widziano w kwestiach światopoglądowych, ambicjach personalnych i odmiennych koncepcjach co do taktyki działania⁸⁷. Kryła się za tym m.in. faktyczna różnica w ocenach pożądanego tempa zmian w Polsce. Wywiad wojskowy NRD twierdził też jednak, jakoby wpływ na stanowisko Kościoła miały dogmaty religijne i rzekome poglądy antysemityczne duchowieństwa. Pisano wprost, że „czołowi przedstawiciele KOR to Żydzi”⁸⁸, i powtarzano za Ambasadą NRD w Warszawie, że może chodzić o chęć zdyskredytowania Jacka Kuronia i Adama Michnika⁸⁹. Nie przytoczono jednak żadnych wypowiedzi hierarchów kościelnych, które by to potwierdzały. Wydaje się, że w ocenach wschodniemieckich pobrzmiewają podobne opinie formułowane w MSW PRL⁹⁰.

W dokumentach władz NRD powtarza się teza o rywalizacji Kościoła i lewicy laickiej ze środowiska KSS „KOR” o dominujący wpływ na Solidarność. Berlin ograniczał się do roli kronikarza tej rywalizacji i nie wskazywał w niej swojego faworyta. Oba nurty Związku – socjaldemokratyczny i chadecki – uważał bowiem za równie groźne: różniące się wprawdzie w kwestiach taktyki, ale zgodne „w walce o obalenie socjalizmu”⁹¹.

W okresie I Krajowego Zjazdu Delegatów NSZZ „Solidarność” pisano, że bp Bronisław Dąbrowski stawia cel „jeszcze silniejszego wsparcia dla takich sił jak Wałęsa, ażeby zapobiec dalszemu wejściu ludzi KSS-KOR do kierownictwa »Solidarności«”⁹². Sukces Wałęsy na zjeździe miał wręcz wynikać – co trzeba uznać za przesadę – „przede wszystkim” z masowego wpływu Kościoła i osobiście prymasa Glempa⁹³. Wcześniejsze

⁸⁴ W. Jaruzelski, *Stan Wojenny. Dlaczego...*, Warszawa 1992, s. 193.

⁸⁵ R. Łatka, *Episkopat Polski...*, s. 415–416, 421–425.

⁸⁶ PA AA, MfAA, ZR 1703/90, Opracowanie „O sytuacji w PRL – XI 1980 r.”, [po 10 XI 1980 r.], b.p. [s. 7].

⁸⁷ *Ibidem*, 1438/84, Opracowanie „Aktualne tendencje w postawie Kościoła katolickiego w PRL”, [luty lub marzec 1981 r.], b.p.

⁸⁸ BA-MA, DVW 1/32674c, Informacja Zarządu Wywiadu MON o aktualnej sytuacji w PRL, [Berlin], 4 IV 1981 r., godz. 4.00, k. 159.

⁸⁹ PA AA, MfAA, B 4.046, Raport informacyjny nr 5/81 Ambasady NRD, Warszawa, 19 III 1981 r., b.p. [s. 10]; BA-MA, DVW 1/32674c, Informacja Zarządu Wywiadu MON o aktualnej sytuacji w PRL, [Berlin], 3 IV 1981 r., godz. 4.00, k. 146–147. Kuroń pochodził z rodziny o tradycjach niepodległościowych. Nieufność Kościoła mogła za to budzić jego partyjna przeszłość.

⁹⁰ Zob. np. AIPN, 0236/315, t. 3, cz. 2, Informacja dotycząca wpływu grup antypaństwowych na działalność NSZZ „Solidarność”, 6 V 1981 r., k. 53–55. Dziękuję Grzegorzowi Majchrzakowi za zwrócenie uwagi na ten dokument.

⁹¹ F. Gańczak, *Polski nie oddamy...*, s. 203.

⁹² Tygodniowa ocena aktualnych wydarzeń w PRL, Berlin, 21 IX 1981 r. [w:] T. Jaskułowski i in., *Raporty polskie Stasi...*, t. 1, s. 272.

⁹³ Tygodniowa ocena aktualnych wydarzeń w PRL, Berlin, 5 X 1981 r. [w:] T. Jaskułowski i in., *Raporty polskie Stasi...*, t. 1, s. 297.

wyjątkowo silne poparcie Kościoła dla starań o rejestrację niezależnego związku zawodowego rolników indywidualnych także tłumaczono po części właśnie chęcią ograniczenia wpływów środowiska KSS „KOR” na ruch Solidarności. Zarazem zwracano uwagę na to, że w niektórych diecezjach mnożą się próby nawiązania bezpośredniej współpracy księży z KSS „KOR” i z innymi „grupami kontrrewolucyjnymi”⁹⁴. W prymasie Wyszyńskim wywiad wojskowy NRD widział gwaranta, że nie dojdzie do bezpośredniego współdziałania episkopatu i środowiska KSS „KOR”⁹⁵.

PRYMAS WYSZYŃSKI

Kardynał Wyszyński cieszył się niekwestionowanym autorytetem w polskim Kościele. ZAIG twierdziła, że zapewnił on Solidarności „pełne wsparcie polskiego episkopatu” (w rzeczywistości nie było ono bezwarunkowe), a także dostrzegła, że poparł rolniczą Solidarność w jej staraniach o rejestrację i zaangażował się w sprawę uwolnienia więźniów politycznych⁹⁶.

Konsulat Generalny NRD we Wrocławiu podkreślał zarazem – powołując się na swoich rozmówców – że o ile Wyszyński w spokojnych czasach często krytykował państwo, o tyle w obliczu kryzysu wspierał wysiłki na rzecz uspokojenia sytuacji⁹⁷. Zwracał na to uwagę również Kania, goszcząc w lutym 1981 r. u Honeckera: „Wyszyński jest oczywiście zadowolony, że uzyskał wpływ na tak wielką organizację jak »Solidarność«. Cieszy się również, że nie jest bez wpływu na rozwój sytuacji w naszych wsiach. Wyszyński bardzo się jednak martwi, że dojdzie do »przejęcia«. [...] Jest starym, doświadczonym, zatwardziałym antykomunistą, który posiada wielkie zdolności taktyczne”. Prymas – tłumaczył dalej Kania – dobrze wie, że na sowieckiej interwencji wszystkie siły w Polsce, w tym Kościół, mogłyby tylko stracić⁹⁸.

W Berlinie oceniano, że Wyszyńskiemu udało się przekonać do tej linii Jana Pawła II i kard. Franciszka Macharskiego⁹⁹. W dokumentach władz NRD mowa też jednak o krytyce linii prymasa, narastającej wśród części episkopatu, a zwłaszcza wśród duchownych niższego szczebla. Wyszyńskiemu – pisano – zarzuca się, że zbyt silnie angażuje się na rzecz władz. „W niektórych diecezjach wzmacniają się tendencje [...] do bezpośredniego

⁹⁴ PA AA, MfAA, B 4.046, Raport informacyjny nr 5/81 Ambasady NRD, Warszawa, 19 III 1981 r., b.p. [s. 9–12]; BA-MA, DVW 1/32674c, Informacja Zarządu Wywiadu MON o aktualnej sytuacji w PRL, [Berlin], 3 IV 1981 r., godz. 4.00, k. 147; PA AA, MfAA, ZR 1438/84, Opracowanie ambasady NRD w Warszawie i Wydziału Krajów Ościennych MfAA „Działania Kościoła katolickiego w PRL”, 15 IV 1981 r., b.p.; BStU, MfS, ZAIG, 11585, Informacja dzienna MfAA nr 77 z dn. 20 IV 1981 r., k. 118.

⁹⁵ BA-MA, DVW 1/32667b, Meldunek wywiadowczy nr 134/81 Zarządu Wywiadu Sztabu Głównego NVA, [Berlin], 12 VI 1981 r., k. 168.

⁹⁶ BStU, MfS, ZAIG, 13854, Raport informacyjny o kardynale Stefanie Wyszyńskim, [1981 r.], k. 5.

⁹⁷ PA AA, MfAA, ZR 1393/82, Raport informacyjny Konsulatu Generalnego NRD za listopad 1980 r., Wrocław, 10 XI 1980 r., b.p. [s. 25].

⁹⁸ Notatka z rozmowy Ericha Honeckera ze Stanisławem Kanią w dn. 17 II 1981 r. w Hubertusstock, Berlin, 17 II 1981 r. [w:] „Hart und kompromißlos durchgreifen”..., s. 242.

⁹⁹ PA AA, MfAA, ZR 1438/84, Opracowanie „Aktualne tendencje w postawie Kościoła katolickiego w PRL”, [luty lub marzec 1981 r.], b.p.

wspierania grup antysocjalistycznych¹⁰⁰ – czytamy w jednym z raportów z jesieni 1980 r. Za czołowego przedstawiciela „sił prawicowo-radykalnych” wśród duchowieństwa uznawano biskupa przemyskiego Ignacego Tokarczuka, któremu jednak słusznie nie dawano szans na objęcie schedy po Wyszyńskim¹⁰¹.

GLEMP: „MNIEJ ELASTYCZNY” OD WYSZYŃSKIEGO?

Kardynał Wyszyński zmarł 28 maja 1981 r. W Berlinie już wcześniej przewidywano, że po śmierci prymasa może dojść do „ożywienia tendencji prawicowych w obrębie episkopatu”. Prognozowano jednak, że zasadnicza postawa tego gremium nadal będzie zależała od strategii Watykanu i papieża¹⁰². „Kościół w Polsce zainteresowany jest stabilizacją sytuacji w kraju. To [stanowisko] nie zmieniło się także po śmierci Wyszyńskiego¹⁰³ – czytamy w cotygodniowym raporcie ZAIG.

Nowego prymasa Ambasada NRD zaliczyła do „prawego skrzydła centrystów w episkopacie”. Pisano, że był blisko związany z Solidarnością, a nawet na wyrost – że miał znaczący udział w powstaniu i rozwoju tego związku zawodowego. W episkopacie – zaznaczano – Glemp dał się poznać jako „dobry organizator i zręczny taktyk”, osoba inteligentna i roztropna. Oczekiwano po tej nominacji „pewnego wzmocnienia tendencji prawicowych w episkopacie”. Spodziewano się jednak, że w najbliższej przyszłości prymas będzie raczej dbał o umocnienie swojej pozycji w Kościele, a wobec władz zachowa „pewną wstrzemięźliwość¹⁰⁴”.

ZAIG prognozowała celnie, choć dość ogólnikowo, że po wyborze Glempa polski episkopat będzie w dużej mierze kontynuował linię wyznaczoną przez Wyszyńskiego, polegającą na wspieraniu „odnowy” i występowaniu w roli pośrednika w konfliktach¹⁰⁵. Z perspektywy MfS była to jednak niepożądana linia sojuszu „rewizjonizmu” partyjnego, Solidarności i Kościoła¹⁰⁶.

Wywiad wojskowy NRD, zasadniczo prezentując podobną ocenę, uznał postawę Glempa wobec ideologii socjalistycznej za „mniej elastyczną” niż Wyszyńskiego

¹⁰⁰ *Ibidem*, B 4.047, Raport informacyjny nr 15/80 Ambasady NRD, Warszawa, 6 XI 1980 r., b.p. [s. 8–10]. Inny egzemplarz: *ibidem*, ZR 1438/84, Raport „O postawie Kościoła rzymskokatolickiego i o stosunkach państwo – Kościół”, b.p. [s. 8–10].

¹⁰¹ Zob. np. BA-MA, DVW 1/32667b, Meldunek wywiadowczy nr 134/81 Zarządu Wywiadu Sztabu Głównego NVA, [Berlin], 12 VI 1981 r., k. 168.

¹⁰² „Sytuacja i perspektywy” – analiza rozwoju wydarzeń w PRL, Berlin, [przed 28 V 1981 r.] [w:] „*Hart und Kompromißlos durchgreifen*”..., s. 290; *Przed i po 13 grudnia...*, t. 2, s. 48–49.

¹⁰³ Tygodniowa ocena aktualnych wydarzeń w PRL, Berlin, 22 VI 1981 r. [w:] T. Jaskułowski i in., *Raporty polskie Stasi...*, t. 1, s. 96.

¹⁰⁴ PA AA, MfAA, ZR 1440/84, Raport informacyjny nr 11/81 Ambasady NRD, Warszawa, 9 VII 1981 r., b.p. [s. 18, 20]. Inny egzemplarz: *ibidem*, ZR 1438/84, Opracowanie Ambasady NRD „O osobie nowego prymasa Kościoła rzymskokatolickiego Polski”, [Warszawa], 9 VII 1981 r., b.p. [s. 18, 20].

¹⁰⁵ Tygodniowa ocena aktualnych wydarzeń w PRL, Berlin, 13 VII 1981 r. [w:] T. Jaskułowski i in., *Raporty polskie Stasi...*, t. 1, s. 137.

¹⁰⁶ Tygodniowa ocena aktualnych wydarzeń w PRL, Berlin, 29 VI 1981 r. [w:] T. Jaskułowski i in., *Raporty polskie Stasi...*, t. 1, s. 110.

i spodziewał się – niesłusznie – „zaostrenia kursu Kościoła wobec państwa”¹⁰⁷. „W Kościele polskim nastąpiła od wyboru Glempa na prymasa pewna radykalizacja, która odzwierciedla się wyraźnie w działaniach i zachowaniu się kierownictwa Kościoła”¹⁰⁸ – pisano w drugiej połowie września.

Günter Sieber, kierownik Wydziału Kontaktów Międzynarodowych KC SED, tłumaczył towarzyszom czechosłowackim, że za czasów Wyszyńskiego Kościół w Polsce „hamował jeszcze najbardziej radykalne skrzydło »Solidarności«”. Śmierć prymasa miała oznaczać „osłabienie roli Kościoła jako hamulca”¹⁰⁹.

W rzeczywistości episkopat – tak zresztą, jak i Watykan – nadal starał się łagodzić najdalej idące postulaty działaczy Solidarności i studzić nastroje wśród związkowców. Solidarność była już jednak w innym miejscu niż choćby wiosną 1981 r., a Glempe nie miał autorytetu Wyszyńskiego.

STAN WOJENNY: BEZ DRUGIEGO FRONTU

W nocy z 12 na 13 grudnia 1981 r. władze PRL wprowadziły stan wojenny. Wywiad wojskowy NRD raportował nad ranem 15 grudnia, że polski Kościół co prawda nie zaakceptował stanu wojennego, ale uznał go jako „nową rzeczywistość” i wzywa do spokoju i porządku, by uniknąć rozlewu krwi¹¹⁰. Zaledwie trzy dni później alarmowano jednak: „Kierownictwo Kościoła katolickiego nasila swoje działania przeciwko radzie wojskowej [WRON] i jej postępowaniu wobec kontrrewolucji”¹¹¹. Ostrożna postawa prymasa Glempa najwyraźniej nie zadowoliła Berlina. Odnotowano m.in. apele Kościoła o zwolnienie internowanych, umożliwienie dalszej działalności Solidarności i szybkie zniesienie stanu wojennego¹¹². Ambasada NRD podkreślała już po Nowym Roku, że księża solidaryzują się z „kontrrewolucją”¹¹³.

„W kwestii Kościoła nie mamy złudzeń, nie chcemy jednak otwierać drugiego frontu”¹¹⁴ – tłumaczył Mielkemu Jaruzelski. Podobnie po 13 grudnia wypowiedali się inni

¹⁰⁷ BA-MA, DVW 1/32668, Meldunek wywiadowczy nr 185/81 Zarządu Wywiadu Sztabu Głównego NVA, [Berlin], 11 VIII 1981 r., k. 200.

¹⁰⁸ *Ibidem*, DVW 1/32668a, Meldunek wywiadowczy nr 222/81 Zarządu Wywiadu Sztabu Głównego NVA, [Berlin], 23 IX 1981 r., k. 144–145.

¹⁰⁹ Protokół spotkania przedstawicieli Wydziału Polityki Międzynarodowej KC KPCz i Wydziału Stosunków Międzynarodowych KC SED, [Berlin?], 8 X 1981 r. [w:] *Przed i po 13 grudnia...*, t. 2, s. 293.

¹¹⁰ BA-MA, DVW 1/32674c, Informacja Zarządu Wywiadu MfNV o rozwoju sytuacji w PRL, [Berlin], 15 XII 1981 r., godz. 4.00, k. 214.

¹¹¹ *Ibidem*, Informacja Zarządu Wywiadu MfNV o rozwoju sytuacji w PRL, [Berlin], 18 XII 1981 r., godz. 4.00, k. 238.

¹¹² PA AA, MfAA, ZR 1438/84, Opracowanie „Reakcja Kościoła katolickiego na wprowadzenie stanu wyjątkowego”, [po 24 XII 1981 r.], b.p.

¹¹³ *Ibidem*, ZR 1704/90, Raport informacyjny Ambasady NRD o rozwoju sytuacji w PRL od wprowadzenia stanu wojennego w dn. 13 XII 1981 r., Warszawa, 7 I 1982 r., b.p. [s. 15].

¹¹⁴ A. Zechenter, *Kalesony czyli braterska pomoc* [w:] *W służbie komunii*, red. F. Musiał, J. Szarek, Kraków 2008, s. 66. Rozmowa odbyła się 17 III 1982 r.

przedstawiciele władz PRL¹¹⁵, w tym Mirosław Milewski, wpływowy sekretarz KC PZPR¹¹⁶. Berlin oczekiwał twardszej postawy władz PRL wobec Kościoła katolickiego. Nie miał jednak realnych możliwości, by wpłynąć na jej zaostrenie.

PODSUMOWANIE

Po sierpniu 1980 r. z dużym niepokojem przyjęto w Berlinie wzrost wpływów polskiego Kościoła katolickiego. Ekipa Honeckera obawiała się, że osłabione władze PRL będą skłonne do zbyt daleko idących kompromisów z duchowieństwem. To zaś mogło nie tylko przyczynić się do erozji systemu socjalistycznego u wschodniego sąsiada, lecz ewentualnie ośmielić także Kościoły ewangelicki i katolicki w NRD do odważniejszego artykułowania swoich interesów.

Władze w Berlinie nie miały wysoko postawionego informatora w polskim Kościele. Posiadały jednak ogólną wiedzę o polityce tamtejszego episkopatu. Opracowania energetyczne poświęcone Kościołowi katolickiemu w PRL są przy tym w mniejszym stopniu przesiąknięte ideologią niż analogiczne analizy działalności NSZZ „Solidarność” i opozycji antykomunistycznej. Być może wynika to z zasadniczo odmiennego traktowania Kościoła i niezależnego ruchu związkowego przez Berlin. O ile władze NRD domagały się od Warszawy szybkiej i bezwzględnej rozprawy z Solidarnością, o tyle Kościół katolicki traktowano najwyraźniej jako trwały element polskiej rzeczywistości, w każdym razie niemożliwy do wykorzenia w krótkim czasie.

W dokumentach wschodnioniemieckich z lat 1980–1981 polski episkopat jawi się przy tym jako wytrawny gracz, nie tylko działający racjonalnie, bez emocji, lecz wręcz niepopelniający błędów; wykorzystujący każdą słabość władzy, a zarazem instrumentalnie traktujący Solidarność, by jak najlepiej zabezpieczyć własne interesy¹¹⁷. W Berlinie wychodzono z założenia, że optymalnym celem długofalowym Kościoła jest obalenie komunizmu w Polsce. Dostrzegano też, że hierarchowie kościelni starają się temperować niezależny ruch związkowy, nastawiając się na ewolucyjne rozmontowywanie dotychczasowego systemu. Po śmierci prymasa Wyszyńskiego obawiano się wzmocnienia „prawego skrzydła” w episkopacie, reprezentowanego przez bp. Tokarczuka, i bliższego współdziałania duchowieństwa ze środowiskiem KSS „KOR”. Zakładano, że nowy prymas Glemp będzie „mniej elastyczny” wobec władz niż jego poprzednik. Episkopatowi przypisywano bliższe niż w rzeczywistości związki z Solidarnością. Można się zastanawiać, na ile były to jedynie błędne oceny, na ile zaś świadomie manipulowano faktami, by wzmocnić generalną tezę kierownictwa SED o zagrożeniu socjalizmu w Polsce i dostarczyć argumentów na rzecz rozwiązań siłowych.

¹¹⁵ PA AA, MfAA, ZR 1438/84, Notatka Olafa Horlachera z rozmowy z Aleksandrem Wołowiczem w dn. 15 III 1982 r., Warszawa, 16 III 1982 r., b.p.

¹¹⁶ BArch, DY/30/11588, Szyfrogram Horsta Neubauera do Ericha Honeckera i innych, Warszawa, 16 XII 1981 r., k. 126; *ibidem*, DY/30/11589, Informacja dla Biura Politycznego KC SED o aktualnej sytuacji w PRL, Berlin, 15 I 1982 r., k. 48 (dokument powstał w Wydziale Kontaktów Międzynarodowych KC SED).

¹¹⁷ Podobnie T. Jaskułowski, *Obraz PRL...*, s. 41–42.

Ostrożna reakcja Glempa na wprowadzenie w PRL stanu wojennego tylko chwilowo wywołała w Berlinie ulgę. Władze NRD liczyły na to, że ekipa Jaruzelskiego wykorzysta sytuację powstałą po 13 grudnia do wyraźnego zaostrzenia polityki wobec Kościoła. Możliwości perswazji i aktywniejszego oddziaływania Berlina były jednak ograniczone. Polscy komuniści nie chcieli zaś prowadzić otwartej wojny na dwóch frontach.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych w Warszawie
Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie
Archiwum Federalne (Bundesarchiv) w Berlinie
Archiwum Federalne – Archiwum Wojskowe (Bundesarchiv-Militärarchiv) we Fryburgu Bryzgowijskim
Archiwum Federalnego Pełnomocnika ds. Akt Stasi (Bundesbeauftragter für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen DDR) w Berlinie
Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie
Archiwum Polityczne Urzędu Spraw Zagranicznych w Berlinie (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes)

Źródła drukowane

„Hart und kompromislos durchgreifen”. *Die SED contra Polen 1980/81: Geheimakten der SED-Führung über die Unterdrückung der polnischen Demokratiebewegung*, red. M. Kubina, M. Wilke, współpr. R. Gutsche, Berlin 1995.
Jaruzelski W., *Stan Wojenny. Dlaczego...*, Warszawa 1992.
Jaskułowśki T. i in., *Raporty polskie Stasi 1981–1989*, t. 1: *W przededniu stanu wojennego. Czerwiec–grudzień 1981*, Szczecin–Warszawa 2020.
Przed i po 13 grudnia. Państwa bloku wschodniego wobec kryzysu w PRL 1980–1982, wybór i oprac. Ł. Kamiński, t. 1: *Sierpień 1980 – marzec 1981*, Warszawa 2006, t. 2: *Kwiecień 1981 – grudzień 1982*, Warszawa 2007.
Raina P., *Kościół w Polsce 1981–1984*, Londyn 1985.
Raina P., *Teczka Stasi księdza prałata Henryka Jankowskiego*, Pelplin 2002.

OPRACOWANIA

Dudek A., Gryz R., *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, wyd. 2, Kraków 2006.
Gańczak F., *Agentura Stasi w PRL w czasach pierwszej „Solidarności”*. *Wstęp do dyskusji*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2017, nr 2 (30).
Gańczak F., *Pierwsza i druga pielgrzymka Jana Pawła II do Polski w dokumentach władz NRD* [w:] *Papieskie pielgrzymki w PRL*, red. W. Polak, J. Kufel, P. Ruchlewski, Gdańsk 2019.

- Gańczak F., *Polski nie oddamy. Władze NRD wobec wydarzeń w PRL 1980–1981*, Warszawa 2017.
- Grajewski A., *Kościół katolicki w PRL i NRD. Podobieństwa i różnice [w:] Przyjaźń nakazana? Stosunki między NRD i Polską w latach 1949–1990*, wyd. 2, red. B. Kerski i in., Wrocław 2009.
- Jaskułowski T., *Przyjaźń, której nie było. Ministerstwo Bezpieczeństwa Państwowego NRD wobec MSW 1974–1990*, Warszawa 2014.
- Kobus A., *Niemiecka Republika Demokratyczna wobec polskiego kryzysu lat 1980–1981. Reakcja ośrodków decyzyjnych, kościołów i struktur dysydenckich*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2012, t. 13.
- Kochanowski J., *Czujne, bratnie ucho*, „Polityka” 2002, nr 16 (2346).
- Kubina M., Wilke M., *Współodpowiedzialność w Niemczech lub „kamyczki mozaikowe”. Polska 1980/81*, „Wiadomości Historyczne”, I–II 1996, nr 1.
- Łatka R., *Episkopat Polski wobec stosunków państwo–Kościół i rzeczywistości społeczno-politycznej PRL 1970–1989*, Warszawa 2019.
- Michalski K., *Działalność Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski 1980–1989*, Warszawa 2012.
- Ruszkowski J., *Kościół ewangelicki w NRD. Geneza i rozwój aktywności opozycyjnej w latach 1971–1989*, Poznań 1995.
- Schäfer B., *Grenzüberschreitende Kirchenpolitik. Die Kooperation von Staatsorganen der DDR und der VR Polen von den fünfziger Jahren bis 1989 [w:] W. Borodziej, J. Kochanowski, B. Schäfer, Grenzen der Freundschaft. Zur Kooperation der Sicherheitsorgane der DDR und der Volksrepublik Polen zwischen 1956 und 1989*, Dresden 2000.
- Tantzscher M., „*Die Feinde des Sozialismus haben alle auf einem Sofa Platz*”. *Die geheimgdienstlichen Beziehungen der DDR zur Volksrepublik Polen*, „Deutschland Archiv” 2001, nr 2.
- Zechenter A., *Kalesony czyli braterska pomoc [w:] W służbie komuny*, red. F. Musiał, J. Szarek, Kraków 2008.
- Żaryn J., *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, Warszawa 2003.

Kościół katolicki w PRL 1980–1981 w dokumentach władz NRD

W okresie strajków sierpniowych 1980 r. i rewolucji Solidarności władze NRD z uwagą i niepokojem przyglądały się postawie polskiego Kościoła katolickiego. Ekipa Ericha Honeckera obawiała się, że kierownictwo osłabionej PZPR będzie skłonne do zbyt daleko idących kompromisów z duchowieństwem. Nie miała jednak skutecznych narzędzi, by temu zaradzić. W dokumentach partyjnych, dyplomatycznych i tajnych służb NRD z lat 1980–1981 polski episkopat jawi się jako wytrawny gracz, wykorzystujący każdą słabość rządzących komunistów; wspierający Solidarność, a zarazem instrumentalnie wykorzystujący ten ruch społeczny, by jak najlepiej zabezpieczyć własne interesy.

SŁOWA KLUCZOWE

Kościół, PRL, NRD, Solidarność

The Catholic Church in the Polish People's Republic in 1980–1981 According to the Documents of the Authorities of the German Democratic Republic

During the August 1980 strikes and the Solidarity revolution, the authorities of the German Democratic Republic closely observed the Polish Catholic Church with concern. Erich Honecker's government was afraid that the leadership of a weakened Polish United Workers' Party would be inclined towards far-reaching compromises with the clergy. However, it lacked effective tools in order to do anything to stop this. In the documents of the Communist Party, diplomatic corps, and secret services of the German Democratic Republic of 1980–1981, the Polish Episcopate appears to be an experienced player that makes use of every weakness of the ruling communists, supports Solidarity, and at the same time makes instrumental use of that social movement in order to best secure its interests.

KEYWORDS

Church, Polish People's Republic, German Democratic Republic, Solidarity

FILIP GAŃCZAK – dr nauk politycznych; absolwent Uniwersytetu Jagiellońskiego. Pracuje w Instytucie Pamięci Narodowej w Warszawie. Zajmuje się naukowo tematyką niemiecką i polsko-niemiecką oraz środowiskiem filmowym w PRL. Autor książek: *Erika Steinbach. Piękna czy bestia?* (Warszawa 2008); *Filmowcy w matni bezpieki* (Warszawa 2011); *Polski nie oddamy. Władze NRD wobec wydarzeń w PRL 1980–1981* (Warszawa 2017, wyd. niem. Paderborn 2020); *Jan Sehn. Tropiciele nazistów* (Wołowiec 2020) i in.

FILIP GAŃCZAK – is a doctor of political science and a graduate of the Jagiellonian University. He works for the Institute of National Remembrance in Warsaw. In his research, he deals with Germany, Polish-German topics, and filmmakers in the Polish People's Republic. He has authored the following books: *Erika Steinbach. Piękna czy bestia?* ("Erika Steinbach: Beauty or a Beast?", 2008); *Filmowcy w matni bezpieki* ("Filmmakers in the Trap of the Security Services", 2011); *Polski nie oddamy. Władze NRD wobec wydarzeń w PRL 1980–1981* ("We Will Not Give Up Poland: The Authorities of the German Democratic Republic and the Events of 1980–1981 in the Polish People's Republic", German edition, 2020); *Jan Sehn. Tropiciele nazistów* ("Jan Sehn: Nazi Hunter", 2020); and others.